

PANEMIANES
PIBS

čius-Bielevičius užstatė Panemunės dvarą už 4000 kapų grašių Janušui Eperješui trejiems metams⁶.

Žemaičių pakamarys Stanislovas Stankevičius-Bielevičius feodaliniėje Lietuvos visuomenėje turėjo tvirtą padėtį: jis važiavo į Varšuvą karaliaus (Zigmanto Vazos) rinkti, buvo prie jo Gardine ir Vilniuje⁷.

Tačiau pakamario reikalai nebuvo geri. Tai rodo dažni jo dvarų pardavinėjimai ir užstatinėjimai. 1595 m. užstatęs Panemunės dvarą Janušui Eperješui, Stankevičius-Bielevičius 1597 m. rugpiūčio 1 d. tą dvarą parduoda pastarajam už 14 000 kapų grašių⁸. Pardavimo akte sakoma, kad Stankevičiai-Bielevičiai parduoda «...nuosavą, Žemaičių žemėje, Veliuonos valsčiuje, prie Nemuno upės esantį, iš seno ir dabar Panemune vadinamą dvarą, mano...Stanislovo, Mykolo sūnaus, Stankevičiaus-Bielevičiaus tėviškę... amžinon nuosavybėn Janušui, Kristupo sūnui, Eperješui». Kartu parduodamas ir Pamituvio dvarelis.

Pilies istorijai svarbus pardavimo metu padarytas tų dvarų inventorinis aprašymas⁹. Jame išvardyti abiejuose dvaruose buvę objektai: «...pastatai — dvaro namas ir klojimas, taip pat prie jų esantys sklypai, tiek Panemunėje, tiek ir Pamituvyje; po to — daržai, užtvankos ir malūnai, kūdros, dvaro ganykla ir pievos (lan-

kos), miškai, šilai, tankios girios, taip pat su viskuo, kas jų senose ribose yra...» Pilis, ar jos griuvėsiai — neminimi, o tokie objektai aprašyme nebūtų buvę praleisti.

1624 m. Panemunės dvarą, esantį tarp Veliuonos ir Skirsnemunės, dokumentas vadina Eperješo «Stankevičių Panemune»¹⁰. Čia paminėti jau ir rūmai («...su visais jo mūrais ir pastatais...»). Taigi jau kalbama apie Eperješo pilį.

Kaip parodė archeologiniai tyrimai, pilį Eperješas pastatė senoje Stankevičių-Bielevičių sodyboje, ant kalvelės, apsuptos tvenkinių. Malūnus, sodus ir ūkio pastatus, į šiaurę ir šiaurės vakarus nuo sodybvietės, — jis paveldėjo¹¹.

Janušo Eperješo pradėtos statyti pilies užbaigimo datą tenka nukelti po 1608 m., kuriais jis greičiausiai ir mirė¹². Testamente numatytu laiku statyba nebuvo užbaigta, nors ir buvo tęsiama. Kadangi Janušo Eperješo įpėdiniai kiek pakeitė pilies dalių pirminį planą, o darbų apimtis buvo nemaža, apytikriai užbaigimo laiku reikia laikyti 1610 metus.

Ne visai aiški pilies statybos pradžia. Tam tikras orientyras šiuo klausimu yra po 1831 m. sukilimo į Vilnių išvežto pilies archyvo aprašas, kurį 1836 m. kovo 3 d. padarė Kerbedzis. Trečiajame aprašo paragrafe nurodyta ryšuliuke esančių doku-

⁶ Опис документов..., вып. III, кн. № 14600, акты №№ 1, 2, 327.

⁷ Опис документов..., вып. III, кн. 1592 г., № 14595, док. 165, стр. 13.

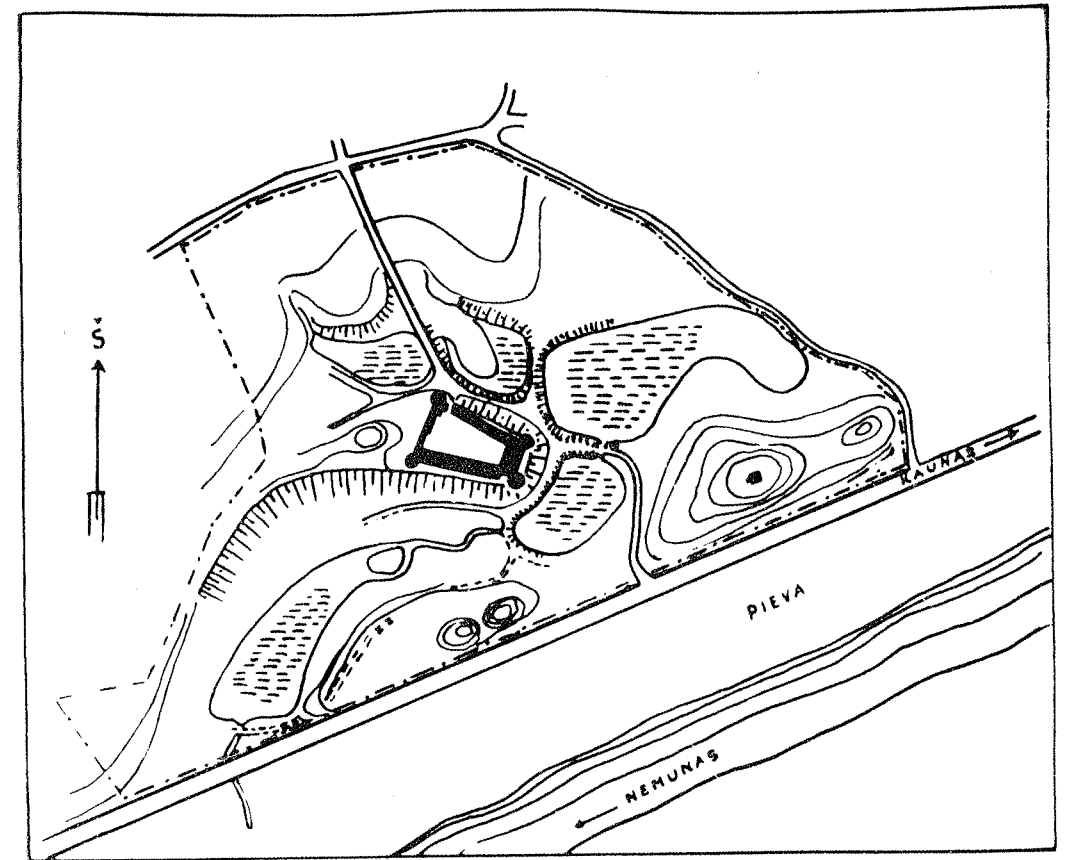
⁸ VUB, Žemaičių žemės teismo 1597 m. aktų knyga, Nr. 34/14608, nauj. Nr. 23, dok. 23, l. 3843.

⁹ ABK, т. XIV, стр. 602—606.

¹⁰ VUB, Žemaičių žemės teismo 1624 metų aktų knyga, Nr. 69/14643, nauj. Nr. 48, dok. 345, l. 661—664.

¹¹ 1960 m. kasinėjant, už buvusio pilies šiaurinio korpuso, šlaite aptikta sudegusios medinės sodybos pėdsakų; SMRGD, E. Milčiūtė, Panemunės pilies archeologinių tyrinėjimo darbų ataskaita, Vilnius, 1960 m. (mašinosraštis), p. 58, 65.

¹² Paskutinė privilegija, suteikianti teisę ruošti kunigaikščio miškuose miško prekes, Janušui Eperješui duota 1606 m. vasario 26 d.—ЦГАДА, ф. 379, I A, ед. xp., 86, док. 758.

36 pav. Panemunės pilies situacijos planas

mentų pirminė data — 1603 m., o jų turinį Kerbedzis taip apibrėžė: «apie Janušo Eperješo Panemunės dvaro pardavinimą dvarininkui Burbai, nepaėmus iš pastarojo pinigų, ir apie kilusį dėl to bylinėjimąsi»¹³.

Viename Vladislovo Vazos dokumente Eperješams taip pat paminėta Janušo Eperješo byla su Burba. Jame sakoma, kad Panemunės dvarą 1603 m. liepos 3 d. Janušas Eperje-

šas už 14 000 kapų grašių pardavė Mikalojui Burbai. Bet pastarajam tų pinigų nesumokėjus, 1604 m. Panemunė vėl atiteko Janušui Eperješui. Be to, tais pačiais 1604 m. Mikalojus Burba mirė¹⁴. Taigi Eperješas savo pilį galėjo pradėti statyti ne anksčiau, kaip atgavęs dvarą — 1604 m.

Šie ir kai kurie kiti orientyrai leidžia teigti, kad Panemunės pilis statyta 1604—1610 metais.

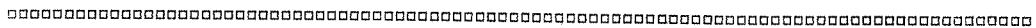
¹³ CVIA, f. 525, ap. 15, b. 1096, l. 414.

¹⁴ ЦГАДА, ф. 379, кн. 319, л. 335а.

Rankraštinė ir ikonografinė medžiaga¹⁵, archeologiniai kasinėjimai¹⁶ ir architektūros tyrimai¹⁷ atskleidė pagrindinius pilies evoliucijos etapus.

Iš pradžių buvo pastatytas dviaukštis rytinis pilies korpusas — pagrindinis gyvenamas pastatas. To korpuso sienoje palikti štrabai ateiityje pridurti pietiniam korpusui¹⁸. Prie rytinio korpuso tuo metu buvo statomas pietryčių cilindrinis bokštas, nors korpuso ir bokšto pamatai nesujungti¹⁹. Pirmuoju laikotarpiu pradėtas statyti ir šiaurinis korpusas, išmūryta maždaug 10 m išorinės vakarinio korpuso sienos. Toliau iš eilės buvo statoma vakarinio korpuso išorinė siena, kiek pakeitus pirminę jos kryptį, ir pietvakarių bokštas. Taip pat pastatyta išorinė gynybinė pietinio korpuso siena ir prie jos prisišliesęs dviaukštis pastatas iš kiemo, sienos centre. Prie pietinio korpuso rytinio galo pastatyta renesansinė dviaukštė arkada, padėti pamatai to korpuso kiemo fasado sienos tšai į vakarinį korpusą.

Visi tie pastatai uždarė trapecijos formos vidaus kiemą, kuriame buvo šuliny. Jo vieta tyrimų metu neužtikta. Į pilies kiemą ėjo du keliai: pagrindinis — iš šiaurės ir ūkinis —

¹⁵ Rankraštinė ir ikonografinė medžiaga pradėta rinkti 1955 m. pradžioje. SMRGD, S. Pinkus, Panemunės (Gelgaudų) pilies istorinė apybraiža, 1955 m., p. 1—34.
¹⁶ 1956 m. K. Mekas atkasė rytinio korpuso vidaus sienas ir šiaurės rytų bokšto liekanas. 1959—1960 m. E. Milčiūtė atkasė rytinio korpuso rytinę sieną, šiaurinio korpuso rūsius, iškasė eilę perkasų įvairiems klausimams patikslinti. Jos darbų ataskaitos saugomos Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos archyve.
¹⁷ 1954—1955 m. pilies architektūrą tyrinėjo architektai: A. Umbrasas ir J. Šeibokas. Jie atliko 20 pilies mūrų zondavimų ir iškasė 14 šurū. 1958—1959 m. pilies

iš šiaurės vakarų. Pilį iš šiaurės, rytų ir pietų supo tvenkiniai.

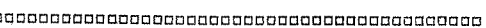
Panemunės pilis nebuvo krašto gynybai skirta tvirtovė, o tipiška XVII a. pradžios feodalo pilis su gynybiniais įrengimais, gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais. Pilies sienų storis, plytų rišimo būdas, patalpų anfiladinis išplanavimas, pagrindinės konstrukcijos, langai, šaudymo angos, fasadų apdaila leidžia ją priskirti prie tipišku renesansu statinių. Tačiau pilies architektūros formose yra taip pat gotikos palikimo.

Rytinis korpusas stačiakampio plano (29,9 m × 13,3 m), jame gyveneno pilies šeimininkai Eperješai.

Korpuso kambariai ir kitos patalpos išplanuotos anfiladiškai. Jei kitų pilies korpusų patalpos išdėstytos viena eile, tai rytiniame korpuse — dviem. Antrojo aukšto šiaurinėje dalyje buvo svetainė.

Dvišlaitis korpuso stogas uždengtas plokščiomis čerpėmis. Stogo nuolydžius padiktavo renesansiški lygių plokštumų frontonai.

Pamatai be bankečių, įleisti jie iki 2 m, mūryti iš plytų ir vieno kito akmenų; sienos renesansinių plytų²⁰, renesansiškai rištų. Sienų storis išoriniame rytų fasade — 3,5 plytos, o

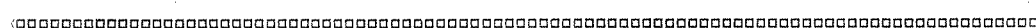
architektūrą tyrinėjo architektai: Ž. Simonavičius ir A. Urbštas. Jie iškasė 25 šurūs, atliko 80 zondavimų. Tyrinėjimus užbaigė architektas Ž. Simonavičius 1960 m. Jis išmatavo pilį ir suformulavo projektinius pasiūlymus jai restauruoti. Tyrimų ataskaita SMRGD, Ž. Simonavičius, Panemunės pilies Vytėnuose, 1958—1959 m. architektūrinių tyrimų ataskaita, 1961, p. 1—303.
¹⁸ SMRGD, Ž. Simonavičius, Panemunės pilies Vytėnuose, 1958—1959 m. architektūrinių tyrimų ataskaita.
¹⁹ Ten pat, išv. 20.
²⁰ Plytų ilgis — 28,3—29,9 cm, plotis — 13,6—14,3 cm, storis — 7,5—8,4 cm.

kiemo sienų — 3 plytų. Skersinės vidaus sienos yra dviejų (60—62 cm) ir vienos (30 cm) plytos storio. Antrojo aukšto sienos — paplonintos. Rūmų korpuso rytinė siena nuo šlaito paremta dviem kantraforsais.

Išorinės fasadų sienos, tiek stant, tiek rekonstruojant glaistytos smulkaus žvyro, smėlio ir kalkių pilkos spalvos tinku (pilka spalva — nuo įmaišytų pelenu). Pilką tinką pagyvina horizontalios balto tinko juostos, balti langų glifai, kampų rustai* ir karnizai. Į kiemo fasadų tinką pelenu nedėta. Be to, jie baltinti kalkėmis. Taip pat tinkuotas ir baltintas trijų eilių karnizas, o žemiau jo — baltintas trijų plytų eilių frizas.

Langai irgi renesansiški: 128—138 cm pločio ir 170—180 cm aukščio. Jų saramos — pusės apskritimo spindulio aukščio. Išorėje langai apreminti įstrižais nupiautais glifais. Palangės — horizontalios, per visą sienos storį, uždengtos lentomis. Langai įstiklinti mažais keturkampiais stiklais švino rėmeliuose²¹. Tiek rūsių, tiek pirmojo, tiek antrojo aukštų langų grotos — metalinės. Prie abiejų aukštų langų — medinės langinės. Pirmuoju pilies statybos laikotarpiu tokie patys buvo ir kitų korpusų langai.

Rytinio korpuso fasado papuošalas yra pagrindinio įėjimo portalas su gotiška smaila arka, sukonstruota iš profiliuotų plytų.

* Rustika — išorinės pastato sienos arba jos dalies apdaila iš keturkampių lygių akmenų (rustų) neglaistytu arba grubiai apšautu paviršiumi.
²¹ SMRGD, E. Milčiūtė, Panemunės pilies archeologiniai tyrinėjimo darbai, 1959, p. 49.
** Kronšteinas — bet kurios medžiagos paspyra sunkumams paremti, prilaikyti.

Durys be staktų, jų varčios užkabintos ant kronšteinų**. Perdangos medinės, ant atvirų sijų. Grindys buvo išklotos degto molio plytelėmis (dydis — 21,7×21,7×4,6 cm).

Rytinio korpuso sandūroje su šiauriniu rasta laiptų narvelio liekanų. Laiptai į antrąjį aukštą spirališki. Pakopos išmūrytos ant arkučių. Jų konstrukcija plytos storio²².

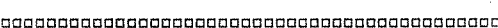
Kadangi rytinis korpusas buvo pagrindinis gyvenamas namas, jame yra ir virtuvė, du priestatėliai paplavoms išpilti²³, taip pat tualetų kabinos. (Po vieną jų buvo korpuso antrojo aukšto šiaurinėje salėje ir prie svetainės.)

Rytinis pilies korpusas įrengtas dar Eperješo: kambariai buvo apkūrenami renesanso stiliaus polichromuotų koklių krosnimis ir renesansiškais židiniai. Neapšildomos buvo tik dvi patalpos. Krosnys ir židiniai stovėjo prie išilginių vidaus sienų.

Kiti korpusai, Janušui Eperješui gyvam esant, nebuvo užbaigti, o kai kurie net pradėti.

Šiaurinio korpuso sienų plytos rištos tuo pačiu pirminiu skiediniu kaip ir rytinio korpuso. Šiaurinis korpusas — siauriausias ir ilgiausias iš visų pilies korpusų (plotis — 6,7 m, ilgis 62,6 m). Korpuso dalis prie rytinio korpuso pirmuoju statybos laikotarpiu buvo dviejų aukštų, o kita, prie vakarinio korpuso, vieno.

Išorinės korpuso sienos vakaruose pasuka į pietus, į vakarinį korpusą.

²² SMRGD, Ž. Simonavičius, Panemunės pilies Vytėnuose, 1958—1959 m. architektūrinių tyrimų ataskaita, išv. 115.
²³ Vienas jų įrengtas vėliau, XVIII a. pabaigoje. Jų liekanų atkasta 1959 m. rugsėjo mėnesį. SMRGD, E. Milčiūtė, Panemunės pilies archeologiniai tyrinėjimo darbai, 1959, p. 50.

Tas sienos lūžis yra arti prie spėjamos vartų vietos. Korpuso dalis už lūžio pristatyta kiek vėliau.

Tik užbaigto šiaurinio korpuso išorinė šiaurinė siena, kol dar nebuvo šiaurės vakarų bokšto, per visą fasado ilgį (71,72 m) yra buvusi dviaukštė; iki jos lūžio buvusios langų angos. Vienaaukštis korpusas su vienslaičiu stogu ir vartais šliejosi kieme prie tos sienos nuo jos lūžio (per 50,89 m nuo rytinio korpuso) iki korpuso šiaurės vakarų kampo. Visoje to korpuso išorinėje šiaurinėje sienoje (kol nebuvo šiaurės vakarų bokšto — 20,83 m), yra buvusios vartams apsaugoti šaudymo angos. Korpuso sienų storis prie vartų — 1,23—1,25 m.

Po šiaurinio korpusu iškastas rūsys, kuris paėjo ir po vakariniu korpusu. Korpuso šiaurinėje sienoje 1959 m. buvo atidengtos dvi angos, taip pat atkastas dar ir rūsių langas, išeinąs į šiaurinio korpuso išorę šiaurėje ²⁴.

Laiptai į šio korpuso antrąjį aukštą — sraigtiniai. Buvo atkastas tų laiptų iš paprastų, apvaliai aptašytų, plytų išmūrytas ir tinkuotas stulpelis-porankis. Aptikti taip pat antri sraigtiniai laiptai, rasta išlikusių jų pakopų liekanų.

Šiauriniame korpuse taip pat įrengtas priestatėlis virtuvės paplavoms išpilti.

Šiaurinis korpusas iš pradžių buvo uždengtas plokščių čerpių stogu. Kartu su plokščiomis čerpėmis rasta ir olandiškų čerpių, kurios, matyt, buvo atvežtos vėliau.

Iš šiaurinio korpuso situacijos ir plano savybių galima padaryti išva-

²⁴ SMRGD, E. Milčiūtė, Panemunės pilies archeologiniai tyrinėjimo darbai, 1959, p. 56.

da, kad jis turėjo ūkinę ir iš dalies taip pat gynybinę paskirtį.

Kadangi žemės paviršiuje to korpuso liekanų nėra, sunku dar ką apie jį pasakyti.

Tyrimai parodė, kad, pastačius rytinį korpusą ir beveik užbaigus šiaurinį, statyta vakarinė ir pietinė pilies dalys.

Pradžioje buvo pastatyta maždaug 10 m ilgio išorinės vakarinio korpuso sienos dalis, prie galų paliekant štrabus būsimoms sienoms rytų ir pietų kryptimis. Bet vėliau vakarinio korpuso išorinės sienos kryptis pakeista. Ji visa pasukta labiau į vakarus iki numatomos pietinio korpuso kiemo fasado sienos.

Kažkodėl vėliau, atsisakius korpuso kiemo fasado statybos, išorinė to korpuso siena paversta grynai gynybine: joje išmūrytos šaudymo angos, o kieme pastatyta medinė galerija šauliams. Iš vakarų pilies terenas mažiausiai apsaugotas, nes kiemo šlaitai čia žemesni. Todėl vakarinė gynybinė siena išmūryta aukštesnė ir storesnė. Be to, joje trys šaudymo angų eilės. Kieme buvusios medinės galerijos statramsčiai įmūryti į sieną, per 147 cm vienas nuo kito. Prie sienos šiaurės vakarų kampo primūrytas nedidelis kontraforsas ²⁵.

Taigi pirmajame pilies statybos laikotarpyje vakarinio korpuso nebuvo. Vietoje jo kiemą iš vakarų uždarė aukšta gynybinė siena su šaudymo galerijomis.

Janušo Eperješo pilies ansamblis aplink vidaus kiemą buvo suformuotas, pastačius pietinį korpusą ir du cilindrinis bokštus — pietryčių ir pietvakarių. Abu bokštai pirminėje

²⁵ SMRGD, E. Milčiūtė, Panemunės pilies archeologiniai tyrinėjimo darbai, 1959, p. 26.

fazėje buvo tik keturių aukštų ²⁶. Šioms ansamblio dalims panaudotas antras ir trečias pamatų skiediniai ²⁷. Pietryčių bokštas netrukus nuvirto.

Pietinio korpuso išorinės gynybinės sienos taša nuo rytinio korpuso išmūryta storesnė. Sienos centrinėje dalyje iš kiemo tuo metu pristatytas dviejų aukštų namas su rūšiais, o korpuso rytiniame gale — renesansinė dviaukštė arkada. Ji buvo labiau įtraukta prie išorinės fasado sienos ir žemesnė už dabar iš kiemo matomą barokinę arkadą. Pietinio korpuso dviaukščio pastato skersinės sienos nebuvo išmūrytos, nors joms ir palikti štrabai. Prie pietinės išorinės sienos vakarinio galo iš kiemo buvo pristatytas vienaaukštis ūkinis pastatas, dengtas vienslaičiu stogu.

Pietinės išorinės korpuso sienos rytiniame gale, už arkados, buvo gražiu renesansiniu apvadu papuoštas išėjimas į pietus, o nuo jo į Nemuną leidosi laiptai. Tai vienintelis pilyje renesansiniu apvadu papuoštas portalas. Jo apvada panašūs į Simno bažnyčios apvadaus.

Priešingoje nuo šio portalo pietinio korpuso pusėje, kiemo fasade esančios durys papuoštos gotišku profiliuotų plytų apvadu. Langai pietinio korpuso kiemo fasade buvo tokie pat, kaip ir rytiniame.

Prisiminus Janušo Eperješo testamentą sakinį, kuriame tvirtinama, kad neužbaigtos pilies statybą galima užbaigti per metus, ir tyrimais nustatčius, kas pirmuoju laikotarpiu jau buvo pastatyta ir kas dar neužbaigta, galima rekonstruoti

visos pilies vaizdą. Pilies ansambliu apie 1604—1610 m. sudarė: gyvenamasis (rytinis) ir ūkinis (šiaurinis) korpusai, vakarinė gynybinė siena su šaudymo galerijomis, pietinė gynybinė siena bei prie jos prisišliejė — renesansinė arkada, du pastatai, vienaaukštis ir dviaukštis, ir du keturaukščiai cilindriniai gynybiniai bokštai (pietryčių bei pietvakarių). Buvo nebaigtų statyti pilies dalių: pietiniame korpuse dviaukščio korpuso ir arkados antrieji aukštai, taip pat vienaaukštis pastatas, o šiauriniame korpuse — antrasis aukštas. Nebuvo užbaigti tinkuoti kai kurie fasadai.

Kadangi medžiagų buvo priruošta, per artimiausius po testamentą surašymo metus darbai turėjo būti tęsiami. Tėvo valią vykdė Janušo įpėdiniai, kuriems kilo naujų idėjų, nes konstruktyviniai ir stilistiniai pilies pastatų pakitimai rodo, kad tas idėjas įgyvendino jau kiti statybininkai.

Tokios grandiozinės statybos negalėjo būti vykdomos be architekto, todėl kyla klausimas, kas galėjo vadovauti Eperješo pilies statybai?

Rašytinių žinių apie tai neužtikta. Bet yra duomenų bent jau hipotezei iškelti. Eperješui padėti galėjo šeimos draugas, Vilniaus pilies architektas ir horodničius Petras Nonhartas. Pastarasis turėjo su Janušu Eperješu ir Raudonės pilies savininku Krišpinu Kiršenšteinu bendrų reikalų. Iš didžiojo kunigaikščio jie nuomodavo teisę rinkti maitus ²⁸. Nonhartas lankydavosi

²⁶ SMRGD, Ž. Simonavičius, Panemunės pilis Vytėnuose, 1958—1959 m. architektūrinių tyrimų ataskaita, išv. 23.
²⁷ Sienų ir pamatų skiediniai skirtingi. Apie pamatų skiedinius žinios paimtos iš A. Urbšto sudarytos Panemunės pilies pa-

matų chronologijos schemos, SMRGD.
²⁸ CGADA, f. 389 (Lietuvos metrika), ap. I A, vien. 86, dok. 539; ten pat, vien. 85, l. 270—271; ten pat, vien. 88, l. 126a—128a.

pas minėtuosius feodalus taip pat kunigaikščio miškų nuomojimo ir paruoštos miško medžiagos reikalais²⁹. Be to, Kiršenšteino ir Eperješo dvarų kaimynystėje, Veliuonos pavieta, Nonhartas turėjo tris kaimus: Kubilius, Pakutėnus ir Bajorėlius. Tuos kaimus jis atidavė kitam Eperješo prieteliui — Ariogalos tijųnei Sebastijonui Kenstortui, išleidęs už jo savo dukterį Kristiną³⁰. 1608 m. testamente Eperješas pveda globoti po savo mirties žmoną ir vaikus Raudondvario savininkui Jonui Dzievialtauskui, Raudonės savininkui Krišpinui Kiršenšteinui, Mykolui Bžostovskiui, taip pat Sebastijonui Kenstortui, Jonui Jarmolai ir Vilniaus karališkosios pilies architektui Petruui Nonhartui. 1611—1612 m.³¹ Goiceniškių dvarelyje (5 km nuo Benekainių) Nonharto statytame gynybiniame name pilaitėje yra kai kurių panašių stilistinių ir konstruktyvinių paralelių su Panemunės pirminiu ansambliu. Todėl Nonhartas galėjo Eperješui daug ką patarti, o gal ir pilį suplanuoti.

Barokinė pilies rekonstrukcija. Apie naujus savininkus po Janušo Eperješo sužinome iš jo vaikaičių — Adomo Chrižoslo, Kristupo Eperješo sūnaus, liudijimo, 1674 m. lapkričio 14 d. duoto savo broliui Florijonui Stanislovui³², taip pat iš jų motinos Barbaros Eperješienės 1663 m. birželio 15 d. Panemunės pilyje rašyto testamento³³. Iš šių dokumentų paaiš-

kėjo, kad Janušas Eperješas paliko tris sūnus: Kauno pavieto pastalininką Kristupą, žemaičių stalininką Jurgį ir Joną Eperješus. Panemunės dvarą jie paveldėjo lygiomis teisėmis. Vėliau Jurgis Eperješas, atpirkęs iš savo brolio Jono jo dalį, abi — savo ir atpirktąją — dalis padovanojo broliui — Kauno pastalininkui — Kristupui Eperješui. Panemunės šeiminku beveik 60 metų iki savo mirties (sprendžiant iš jo sūnų bylinėjimosi su Gruževskiais, — prieš 1668 m.) buvo Janušo Eperješo sūnus, Kauno pastalininkas Kristupas Eperješas. Iš Vladislovo Vazos 1639.X.25 d. dekreto ir Kerbedzio padaryto pilies archyvo aprašo žinome, jog 1638 m. vienuolė Stankevičiūtė-Bielevičiūtė ir jos broliai dėl Panemunės dvaro buvo iškėlę Eperješams bylą³⁴. Bet ta nelaimėta byla ir užsibaigė Stankevičių-Bielevičių giminės pretenzijos. Pagal tą patį Kerbedzio aprašą, 1666 m. Eperješai bylinėjosi taip pat su Gorpais ir Radzevičiais. Apie 1668 m. jie bylinėjosi ir su savo svainio Gruževskio šeima dėl Panemunės dvare buvusių įvairių jų daiktų.

Kristupas Eperješas rekonstravo savo tėvo statytą pilies ansamblį. Nors tikslų rekonstrukcijos metų nepavyko nustatyti, žinoma, kad dideli statybiniai darbai buvo atlikti XVII a. viduryje. Tai liudija kasinėjimų metu rasti herbiniai polichromuoti krosnių kokliai su Kristupo Eperješo inicialais ir 1649 m.

²⁹ Ten pat, vien. 86, dok. 758.

³⁰ Ten pat, vien. 88, l. 24a—25.

³¹ M. Morelowski, Zarysy syntetyczne ziemi Wileńskiej, Wilno, 1940, p. 69.

³² CVIA, Žemaičių žemės teismo 1674—1675 m. aktų knyga, f. SA Nr. 14707, l. 45—54 (46—57). Analogiškas Florijono

Stanislovo Eperješo liudijimas broliui Adomui, ten pat, l. 55—64 (58—67).

³³ CVIA, Raseinių žemės teismo 1664 m. aktų knyga, f. SA, Nr. 14686, l. 248—249 (258—259).

³⁴ ЦГАДА, ф. 379, кн. 319, лл. 333—338а; CVIA, ф. 525, ар. 15 в. 1096, l. 414—425.

data³⁵. Krosnis keičiant, buvo pakeistas ir visas pilies stilistinis rūbas, ji buvo subarokinta. Kristupo Eperješo samdyti mums nežinomi statybininkai XVII a. viduryje kiek pakeitė pilies planą, o fasadams suteikė baroko stiliaus bruožų. Dauguma langų ir durų buvo perkelta į kitas vietas, juos išdėstant taisyklingai. Pakeisti tų langų ir durų dyžiai ir formos. Pastatyti du nauji bokštai: šiaurės vakarų ir šiaurės rytų, prie pietinio korpuso vietoje renesansinės pastatyta nauja barokinė arkada. Korpusai taip pat neišvengė kai kurių planinių bei funkcinių pakeitimų: rytinio korpuso antrojo aukšto šiaurinė salė rekonstrukcijos metu buvo paversta šeimos koplyčia³⁶. Greičiausiai todėl buvo užmūrytos salės durys į senuosius laiptus. Nauji sraigtiniai laiptai į antrąją aukštą buvo įrengti korpuso viduryje, vestibulyje. Viduje pakeistos grindys. Klojos didesnės (iki 27 cm) kvadratinės (5 cm storumo) grindų plytos ir tokio pat formato bazalto plokštės. Molio asla pakeista lentų grindimis. Rytiniame korpuse taip pat užmūrytos sanitarinės kabinos. Bet ryškiausių pakitimų padaryta fasaduose. Langai iškirsti kiek kitose, kaip anksčiau, vietose, jie gerokai paaukštinti. Segmentinės sąramos nužemintos iki vienos aštuntosios spindulio ilgio. Palangėse iškirstos nišos, jose padaryti suoliukai, uždengti lentomis³⁷. Rytinio korpuso kiemo

fasado antrojo aukšto langai, baroko laikotarpiui baigiantis, išmūryti stačiakampiai ir papuošti sandriškai, kuriais visi pilies langai pasipuošė tik klasicistinės rekonstrukcijos laikotarpiu. Baigiantis barokui, paradinis rytinio korpuso įėjimas buvo aprėmintas stačiakampiu portalu, žymiai platesniu už buvusių gotiškąjį. Duryse atsirado staktos. Kristupui Eperješui pilyje šeiminkaujant, prie rytinio korpuso pristatytas penkiakampis šiaurės rytų bokštas. Įdomu, kad jis, dar neužmiršus renesanso tradicijų, apjuostas bendru korpuso karnizu, panašiai, kaip buvo padaryta Goiceniškių gynybiniame name, kaimyninėje Raudondvario pilyje bei kituose renesanso tiek gynybiniuose, tiek ir kulto pastatuose.

Šiauriniame korpuse taip pat kai kas pasikeitė. Iš atkastų mūrų paaiškėjo, kad XVII a. viduryje iškirstas naujas įėjimas iš kiemo į rytines to korpuso patalpas, taip pat išmūrytas pusapvalis laiptų narvelis. Kadangi rytinio korpuso visų fasadų neišliko, sunku ką nors pasakyti apie to korpuso langų pakeitimus. Jie greičiausiai taip pat subarokinti.

Rekonstrukcijos metu, pastačius flankuojantį cilindrinį šiaurės vakarų bokštą, korpuso vakarinė dalis su vartais buvo patikimai apsaugota. Bokštas atitrauktas nuo pilies kampo, kad būtų galima šaudyti išilgai korpuso išorinės sienos. Prie to bokšto pastatyta patalpa į kiemo

³⁵ Įrašai apie herbinį kartušą: K-E K (rzyzstof) E (pereszzy), P-K P (odstoly) K (owieński), R—16—49 R (oku) 1649.

³⁶ Barbaros Eperješienės 1663 m. birželio 15 d. testamente sakoma, kad ji būtų palaidota pagal augstionių bažnyčios apeigas mūrinėje Panemunės bažnytelėje, kur

jos tėvai ir vaikai palaidoti. CVIA, f. SA, Raseinių žemės teismo 1664 m. aktų knyga, Nr. 14686, l. 248a.

³⁷ SMRGD, Ž. Simonavičius, Panemunės pilis Vytėnuose, 1958—1959 m. architektūrinių tyrimų ataskaita, išv. 30, 102, 122.

pusę. Kasinėjimų metu bokšto kaklelio pamatuose užtiktos lentinių klojinių žymės. Todėl manoma, kad bokštas statytas vėliau, kaip vakarinė gynybinė siena³⁸. Keturaukštis pietryčių bokštas tuo metu buvo jau nuvirtęs. Šiaurės vakarų bokštui pristatius tris aukštus, jis tapo šešiaaukštis. Šaudymo angos, nišų su išoriniu piltuvu tipo, pritaikytos atraminiams šautuvams (hakenbiuksams). Stebėjimo plyšiai — kryžiukų formos. Dalis angų dekoratyvinės, šaudyti netinkamos.

Keturaukštis pietvakarių bokštas XVII a. viduryje taip pat papaukštintas, pristatius dar tris aukštus. To bokšto senosios patrankų šaudymo angos pritaikytos atraminiams šautuvams, o kai kurios iš jų — visai užmūrytos. Abiejų bokštų aukštis iki stogo vienodas — 26,5 m. Bokštų sienų storis — 1,22—1,25 m.

Statant šiaurės vakarų bokštą, nugriautas vakarinę gynybinę sieną remias kontraforsas. Prie vakarinės sienos, jos centrinės dalies kiemo pusėje buvo padėti pamatai ir, galimas daiktas, pristatytas vienaaukštis pastatas.

Pietinis korpusas baroko epochoje buvo paverstas centriniu pilies korpusu. Jo vakariniame gale pastatytos trys skersinės vidaus sienos, renesansinė arkada užmūryta, priešais ją labiau į kiemą išmūryta nauja aukštesnė barokinė arkada. Čia antrajame aukšte įrengtas kambariukas, pietų fasado sienoje išmūrytos dvi langų angos. Įdomu tai, kad vienintelis baroko laikotar-

pio židinys įrengtas plonoje antrojo aukšto arkados sienoje. Per tos arkados antrąjį aukštą padarytas įėjimas iš pietinio korpuso į rytinį³⁹. Pietiniame korpuso, išmūrijus vidaus sienas, įrengtas antrasis aukštas. Renesansiniu apvadu papuoštas išėjimas į pietus, Nemuno link, kažkodėl užmūrytas, o laiptai nugriauti.

Pasikeitė kiemo fasado durys ir langai. Korpuso centrinis įėjimas iš kiemo buvo papuoštas barokiniu portalu, langai subarokinti ir taisyklingai išdėstyti.

Baroko laikotarpiu perstatytos pilies krosnys. Jų kokliai polichromuoti, su reljefiniais augaliniais ir figūriniais motyvais, taip pat su herbinais kartušais, Kristupo Eperješo inicialais. Dvylikoje pietinio korpuso patalpų buvo pastatytos keturios krosnys ir įrengti trys židiniai.

Pietinio korpuso vestibulyje buvo įrengti tiesių maršų renesansiniai laiptai — vieninteliai tokie pilyje⁴⁰.

Išorės fasadų apdaila išliko renesansinė: jie tinkuoti pilku tinku, papuošti baltomis horizontaliomis juostomis, baltais karnizais, frizais, kampų rustais. Kiemo fasadai buvo nutinkuoti paprastu tinku ir išbaltinti.

XVII a. viduryje ir antrojoje pusėje nežinomi statybininkai kiemo fasadus, daugiausia jų langus ir duris, subarokino, tačiau pilies planas ir architektūra tebeliko renesansiški.

³⁸ SMRGD, E. Milčiūtė, Panemunės pilies archeologiniai tyrinėjimo darbai, 1959, p. 26.

³⁹ SMRGD, Z. Simonavičius, Panemunės pilis Vytėnuose, 1958—1959 m. architektūrinių tyrimų ataskaita, išv. 146 ir 31.

⁴⁰ Ten pat, išv. 143 ir 110.

Kristupui Eperješui mirus, Panemunės dvaras ir pilis atiteko jo sūnui Adomui Chrižoslomui⁴¹.

Tolesnes apytikres pilies šeiminkų keitimosi žinias turime iš Kerbedzio 1836 m. paruošto Panemunės archyvo aprašo.

Pagal tą aprašą apie 1670 m. Adomas Chrižoslomas Panemunės dvarą atidavė žmonai ir išmokėjo kraitpinigius dukterims: Daumantienei ir Medekšienei. Kaip rodo Kerbedzio pažymėti faktai, nuo 1670 m. finansiniai Eperješų reikalai nebuvo geri; Eperješai paeiliui užstatinėjo Panemunės dvaro dalis dvarininkams.

Apie 1694 m. Eperješai už 5000 lenkiškų auksinų Panemunės dvaro palivarką Sendvarį užstatė Žemaičių vyskupystės kapitulai.

1706 m. Dombskio piniginių ieškinį Eperješams reikėjo padengti iš Panemunės dvaro. 1711 m. su Eperješais bylinėjosi dvarininkas Nazurskis, kuris taip pat turėjo piniginių pretenzijų. Joms patenkinti užstatytas Panemunės dvaro palivarkas Naujadvaris. Nuo 1712 m. pilies archyve kaupėsi vis daugiau įvairių bylų dėl Eperješų skolų dokumentų. Visas tas skolas reikėjo padengti iš dvaro ūkio.

Visi tie faktai rodo, kad XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pirmaisiais dešimtmečiais Eperješų ūkiniai ir finansiniai reikalai vis blogėjo. Suprantama, kad dvaro pastatai buvo

mažiau prižiūrimi. Be to, tokiam dideliame pilies ansambliui remontuoti ir išlaikyti reikėjo lėšų ir rūpesčio. Ir vieno, ir kito nebuvo, todėl XVIII a. pirmojoje pusėje pilis jau gerokai apleista. Tai liudija, 1753 m. pilį ir dvarą parduodant, padarytas jų inventorinis aprašymas: buvę keturi tvenkiniai išdžiūvę, iš keturių malūnų likęs vienas, ant kalnelio į rytus nuo rytinio korpuso buvęs pastatas — be stogo, visiškai sugriuvęs, pilies krosnys suirę ir t. t.⁴² Gaila, dingo ar dar nesurasti 1764 m. A. Gelgaudo byloje su Kasakauskiais⁴³ paminėti Panemunės dvaro ir pilies 1676 m., 1729 m.⁴⁴ ir 1705, 1708, 1709 m.⁴⁵ inventoriniai aprašymai. Iš tų aprašymų galima būtų pasisemti apie pilį daugiau žinių.

Iš atskirų archyvinių dokumentų galima nustatyti, kas buvo jos šeimnininkai tuo pilies smukimo laikotarpiu.

Kada mirė Adomas Chrižoslomas Eperješas, tikslių žinių nėra, bet greičiausiai tuoj po 1670 metų⁴⁶, nes tais metais jis dvarą ir pilį atidavė valdyti savo žmonai.

1730 m. Panemunės dvaro ir pilies savininku tikrai buvo Skirsnemunės seniūnas karališkasis pulkininkas Antanas Eperješas⁴⁷. Tikriausiai jis juo buvo jau ir 1724 m., nes tų metų gruodžio 14 d. jis bylinėjosi dėl pabėgusio iš Panemunės dvaro baudžiauninko⁴⁸.

⁴¹ Adomo Chrižoslomo ir jo brolio turto dalybų rašte-liudijime sakoma: „... dostalą się mnie Maiętność Poniemunie nazwana w xięstwie Żmuidzkim w powiecie Wieląskim nad Rzeką niemnem lerzącą. To iest Zamek murowany z Budowaniem w sobie będącym y z Budowaniem Folwarkowym y Gumiennym przy zamku zostaiącym...“, CVIA, f. SA, Raseinių žemės teismo 1674—1675 m. aktų knyga, Nr. 14707, l. 45 a.

⁴² CVIA, f. 525, ap. 2, b. 8, l. 1—13.

⁴³ CVIA, f. 525, ap. 8, b. 33.

⁴⁴ CVIA, f. 525, ap. 8, b. 33, l. 19^a.

⁴⁵ Ten pat, l. 20.

⁴⁶ Ten pat, ap. 15, b. 1096, l. 414—425.

⁴⁷ Ten pat, ap. 8, b. 33, l. 9—10, 22 a.

⁴⁸ Ten pat, l. 20, 25.

XVIII a. viduryje Panemunė valdė Širvintų ir Maišiagalos seniūnas Jonas Eperješas ir jo žmona Bogumila (iš Radutų giminės) Eperješienė. Pašliję Panemunės dvaro reikalai ir persikėlimas gyventi kitur privertė Eperješus dvarą ir pilį parduoti. Maišiagalos bažnyčios 1849 m. kronikoje⁴⁹ minimas fundatorius Ukmergės teismo seniūnas Jonas Eperješas ir buvo paskutinis savo protėvių pilies savininkas; jis taip pat buvęs Širvintų ir Maišiagalos seniūnas.

1753 m. Jonas Eperješas ir jo žmona Bogumila Panemunės dvarą ir pilį pardavė Gulbinų seniūnui baronui pulkininkui Leonui Igelstromui. Apie tai kalba 1753 m. spalio 15 d. pardavimo metu padarytas inventorinis aprašymas⁵⁰. Dar anksčiau, 1753 m. vasario mėn., Igelstromas buvo nupirkęs to dvaro dalį — Naujadvarį⁵¹. Bet jau po šešerių metų, prireikus pinigų, 1759 m. Panemunės dvarą ir «Eperješų pilaitę» (taip akte pavadinta pilis) jis pardavė Akmenės seniūnui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vėliavininkui, Andriaus Gelgaudo sūnui Antanui Gelgaudui ir jo pirmajai žmonai Karolinai Oskierkaitei⁵².

Gulbinuose 1759 m. kovo 19 d. rašytame pardavimo sutarties akte pažymėta, kad už Panemunės dvarą ir pilį Igelstromas gavo 19 000 talerių. Buvo susitarta, kad 17 000 talerių Gelgaudas sumokės, sudarant dokumentus, o už likusius 2000 talerių išpirks Kauno pastalinin-

kams Eperješams ir Niemcevičiams užstatytus palivarkus. Pagal 1759 m. gegužės 2 d. intromisijos aktą⁵³ Antanas Gelgaudas ir jo žmona Karolina Oskierkaitė paskelbti Panemunės dvaro ir pilies šeimininkais. Panemunės dvaras 1595—1753 m.—158 metus — išbuvęs Lietuvoje iškūrusių vengrų kilmės sulenkėjusių feodalų Eperješų tėvonija, 72 metams perėjo į kitų feodalų — Gelgaudų — rankas, kurie apleistą pilį nutarė paversti savo reprezentacine rezidencija.

Klasicistinė pilies rekonstrukcija. Įgijęs Panemunę, Gelgaudas privalėjo mokėti ankstesnio šeimininko skolas. 1771 m. jis išmoka 14 000 lenkiškų auksinų Smolensko vaivadijos poručikui Jokūbui Eperješui⁵⁴.

Akmenės, vėliau Tverų, seniūnas Antanas Gelgaudas netrukus iškilo į aukštus Žemaičių kunigaikštystės postus. Juos pasiekti Gelgaudui padėjo antrosios jo vedybos su turtinga ir įtakinga našle Barbora Judickaitė-Tyzenhauziene, buvusią Kazimiero Tyzenhauzo žmona. Iš jos 1783.IX.23 d. testamentu⁵⁵ atrodo, kad tos vedybos įvyko apie 1778 metus; tais metais ji padovanojo Gelgaudui dalį savo dvarų. Tuo laiku Antanas Gelgaudas turėjo Žemaičių kašteliono titulą, o nuo 1783 iki 1795 m. jis užėmė aukštą Žemaičių seniūno postą⁵⁶.

Minėtu 1783 m. testamentu Barbora Judickaitė-Gelgaudienė išdalijo giminėms 300 000 auksinų, be ne-

judamo turto. Jos vyrui Antanui Gelgaudui teko didelė nejudamo turto dalis ir 100 000 auksinų. Dalį pinigų Gelgaudienė paskyrė penkiems posūniams ir podukroms.

Vedybos su turtinga našle ne tik iškėlė smulkų bajorėlių į aukštą feodalinės visuomenės sluoksnį, bet leido jam, remiantis žmonos atsineštais turtais, įvykdyti kapitalinę Eperješų pilies rekonstrukciją. Baronas Igelstromas, neilgai pilyje šeimininkavęs, vargu ar pradėjo pilį remontuoti ir tvarkyti. Juo labiau, kad jam trūko lėšų. Todėl jis ir pardavė Panemunę už palyginti nedidelę sumą.

Iš minėto Barboros Gelgaudienės testamentu sužinome, kad toji turtinga feodalė ilgesnį laiką gyvendavo Vilniuje. Testamente ji prašo, kad po mirties būtų palaidota Vilniaus Dominikonų bažnyčioje, tačiau buvo palaidota Bernardinų bažnyčioje⁵⁷. Antkapinę lentą su įrašu Gelgaudas įmūrijo 1784 m. liepos 24 dieną. Šie faktai rodo, kad Antanas Gelgaudas turėjo ryšių su Lietuvos sostine, kur tuo metu, 1782—1786 m., vienas pirmųjų Lietuvos klasicizmo atstovų (M. Knakfus) stato klasicistinį Vilniaus Universiteto observatorijos fasadą⁵⁸.

Tikslių metų, kada pradėta Eperješų pilies klasicistinė rekonstrukcija — nežinom, tačiau aišku, jog tokius didelius statybos darbus Gelgaudas galėjo atlikti, tik gavęs Žemaičių seniūno titulą, tai yra po 1783 metų.

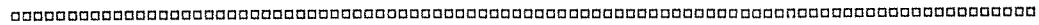
Apie pilies pastatus prieš rekonstrukciją galima spręsti iš 1753, 1826, 1833 m. inventorinių aprašymų, taip pat palyginamojo 1840 m. su 1857 m. buvusio pilies ansamblio aprašymo.

1753 m. pilies interjerą reikėjo rekonstruoti, nes «krosnys — visai sugriuvę»⁵⁹. Pilies aplinka taip pat buvo apleista: likęs tik vienas malūnas, į šiaurę nuo pilies buvęs medinis palivarkas sugriuvęs, trys sodai apaugę medžiais ir sulaukėję.

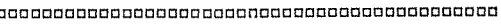
Rekonstrukcijos apimtį išaiškina minėtų inventoriaus aprašymų palyginimas, taip pat archeologiniai ir ypač architektūriniai tyrimai.

Renesansinis pilies ansamblis su uždaru kiemu buvo perdirbtas į «U» plano rūmus su pagrindiniu korpusu centre ir dviem šoniniais korpusais. Didesnį klasicistinę rekonstrukcijos darbai pradėti, nūgriaunant šiaurinį korpusą. Jo vietoje buvo užtvirta tvora, turėjusi 11 mūrinių stulpų ir 2 vartus⁶⁰.

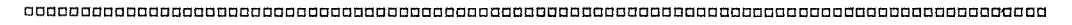
Rytiniame korpuse pastatytos dvi naujos vidaus sienos. Kopyčios ir svečių salės pertvertos ir pavertos gyvenamaisiais kambariais. Kopyčia perkelta į šiaurės rytų bokštą⁶¹. 1826 m. pilies inventoriniame aprašyme⁶² minimos bazalto grindys korpuso virtuvėje ir vestibulyje. Barokiniai langai buvo pažeminti, o segmentinės sėramos perdirbtos į stačiakampes. Langai papuošti sandrikais. XIX a. pradžioje virtuvės iš rytinio korpuso iškeltos į pietinio korpuso vakarinę dalį.

⁴⁹ VUB, A — 2767.
⁵⁰ CVIA, f. 525, ap. 8, b. 7, l. 1—2.
⁵¹ Ten pat., l. 33, 1753.II.17 d. Naujadvaryje rašytas intromisijos aktas.
⁵² Ten pat., l. 35.
⁵³ To akto nuorašą žr. CVIA, f. 525, ap. 8, b. 7, l. 34.

⁵⁴ 1771.IX.26 d. išrašas iš teismo knygų CVIA, f. 525, ap. 8, b. 7, l. 7.
⁵⁵ Testamentu nuorašą žr. CVIA, f. 525, ap. 8, b. 31, l. 1—2.
⁵⁶ „Senovė“, t. II, p. 165.

⁵⁷ „Kościół śś. Franciszka i Bernarda i klasztor ks. Bernardynów w Wilnie“, Opracował Władysław Zahorski, CVIA, f. 279, ap. 8, b. 10, sąs. 15, l. 37.
⁵⁸ Dr. Władysław Tatariewicz, Dwa klasycyzmy — wileński i warszawski, Warszawa, 1921, p. 7.

⁵⁹ CVIA, f. 525, ap. 8, b. 7, l. 2.
⁶⁰ 1833 m. inventorinis aprašymas, Центральный государственный архив СССР в Ленинграде. ф. 384, оп. 32, д-505, л. 56 а.
⁶¹ SMRGD, Ž. Simonavičiaus išv. 35.
⁶² Kauno miesto archyvas, f. SA, ap. 5, b. 374.

Klasicistinės rekonstrukcijos metu, iš pamatų pristačius naują rytinio fasado sieną, pastatytas naujas vakarinis korpusas. Pertvarkytas ir jo vidaus planas: vienerios sienos pastatytos ant senų pamatų, kitur jos naujai išmūrytos nuo pat pamatų. Korpuso vakariniame fasade iškirstos stačiakampės langų angos. Taip pat nugriautas vakarinės išorinės korpuso sienos trečiasis aukštas. Toje sienoje buvusios durelės užmūrytos. Klasicistiniame korpuso atsirado pavėlavusi baroko tipo koridorinė sistema. Jo vidus nebuvo užbaigtas: patalpos stovėjo be langų, perdangų, todėl jame nebuvo gyvenama. (Vakarinio korpuso ilgis 44,46 m.)

Pietinį korpusą Gelgudas paverė reprezentaciniu. Iš pagrindų buvo perstatyta vakarinė vienaaukštė korpuso dalis, nugriaunant buvusio vienaaukščio pastato kiemo sieną ir pastačius naują per du aukštus. Virš vienaaukštės dalies įrengtas antrasis aukštas su erdvia svetaine, kurios langai iškertami pietinėje fasado sienoje. Vakarinėje korpuso dalyje pastatytos ir skersinės vidaus sienos, įrengta nauja virtuvė. Antrojo aukšto kambariuose gyveno šeimininkai, todėl kai kurių kambarių sienos dekoruotos antikinių figūrų frizais, sienine tapyba. Korpuso interjere — svetainėje ir vakariniuose kambariuose — atsirado karnizai⁶³. Kambarius puošė ir naujos baltų koklių krosnys, židiniai. Pietinio korpuso išorinio fasado viduryje buvusio lango vietoje iškirstas išėjimas⁶⁴. Rekonstruotas iš-

ėjimas iš pietinio korpuso rytiniame gale. Taip pat perdirbta pietinio korpuso arkada, antrajame aukšte užmūrijant jos arkų angas ir paliekant langus. Išorinės pietinės sienos paaukštinimas (apie metrą) vakariniame jos gale nugriautas. Kai kuriuose antrojo aukšto kambariuose išklotos eglinių ir uosinių plokščių parketo grindys. Reprezentacinė svetainės salė nebuvo užbaigta. Langai pažeminti, papuošti sandriškais. Sėdomos perdirbtos į stačiakampes, iškirsta naujų langų.

Pietvakarių bokšto antrajame aukšte iškirstos 3 stačiakampės langų angos ir įrengta biblioteka.

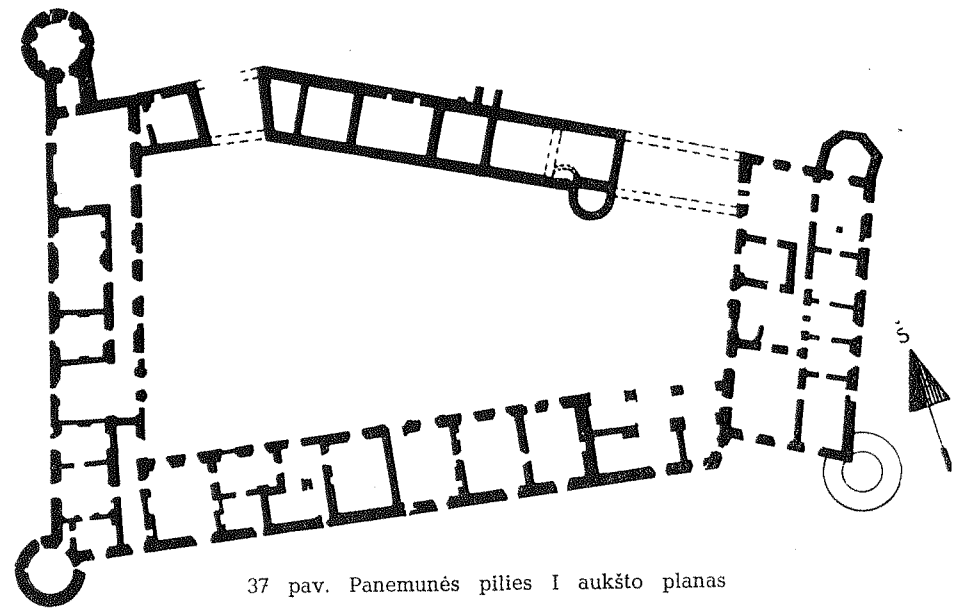
Pietinio korpuso kiemo fasado kraštinės ilgis — 63,33 m, plotis vakariniame gale — 9,38—9,45 m.

Klasicistinė rekonstrukcija gero-kai pakeitė pilies planą, fasadus ir siluetą. Visi korpusai buvo apjungti bendru vainikuojančiu karnizu ir vientisu dvišlaičiu stogu. Taip pat išnyksta skirtumas tarp rytinės, gyvenamosios, ir vakarinės, gynybinės, dalies. Barokinėje pilyje buvo du išėjimai — vartai ir durelės vakarinėje sienoje. Po klasicistinės rekonstrukcijos iš šiaurės į pilį buvo galima patekti per dvejus tvoros vartus, taip pat per iškirstus naujus išėjimus — po du iš rytinio ir pietinio korpusų pusės ir vieną — iš vakarinio⁶⁵. Atrodo, kad pietvakarių ir šiaurričių bokštams primūryti kuorai⁶⁶.

Iki šiol nerasta žinių apie klasicistinės rekonstrukcijos architektą ir kitų specialistų pavardes. Tačiau nėra jokių abejonių, kad rekonst-

⁶³ SMRCD, Ž. Simonavičiaus išv. 38, 41, 90.
⁶⁴ Jis parodytas E. Andriolio piešinyje, reprodukuotame „Tygodnik illustrowany“, 1899 m. II pusmečio, p. 65.

⁶⁵ SMRCD, Ž. Simonavičiaus išv. 39, 62.
⁶⁶ Žr. Napoleono Ordos albume litografuota piešinį.

37 pav. Panemunės pilies I aukšto planas

rukcijos darbams vadovavo architektas. 1797 m. pilies pajamų žiniaraštyje tarp kitų dalykų įrašyti — 1797 m. liepos 20 d. architektui pasiūti nauji batai⁶⁷. Gaila, kad nėra to architekto pavardės. 1795 m. dvaro žmonių sąrašas yra įrašytas stalius Mykolas, Johano sūnus, Lebginiskis⁶⁸, o 1800 m. sąrašas — stalius Kristijonas Kohelis, dailidė Fridrichas Balkė ir puodžius Stanislovas Kucinas⁶⁹.

Pilis po 1831 metų sukilimo. Su Antano Gelgaudo sta-

tybine veikla susijusių dokumentų daugiau neaptikta⁷⁰.

1775 m. Panemunės dvare vienas dūmas buvo bajoriškasis ir 83 valstiečių. Lygiai tiek pat jų buvo kaimyniniame Pranciškos Olendkos Raudonės dvare⁷¹. 1809.VIII.21 d. įrašas sąrašo pabaigoje apie «dūšių» patikrinimą rodo, kad rasti 465 valstiečiai ir 287 kitokio užsiėmimo žmonės.

Antanas Gelgudas mirė, atrodo, apie 1795 metus. Iš 1795 m. Panemunės dvaro ir pilies inventorinio

⁶⁷ „1797 Julji dnia 20 zrobioną Architek-torowi... bóty nowe duże — 1“, — CVIA, f. 525, ap. 8, b. 5, l. 29 a.

⁶⁸ „Michal Johana syn Lebgiński“, — CVIA, f. 525, ap. 8, b. 2, l. 2.

⁶⁹ „Krystyan Kohel, Frydrych Balkie, Stanislaw Kucyn“, — CVIA, ap. 8, b. 4, l. 11.

⁷⁰ Žinomi daugiausia bylinėjimosi su įvairiais asmenimis dokumentai. 1760—1764 m. A. Gelgudas bylinėjosi dėl pabėgusio iš Panemunės dvaro baudžiaunin-

ko Jakaičio-Kairio su Horodeckiu, Kasakauskais, Žemaičių vyskupu (CVIA, f. 525, ap. 8, b. 33, šas. 1—4., l. 1,7—30). Po žmonos Barbaros Judickaitės mirties dėl jos palikimo ilgai bylinėjosi su podukra Sofija Tyzenhauzaitė ir su jos vyru Pinsko teismo seniūnu Pranciškom Ksaveru Chominskiu (CVIA, f. 525, ap. 8, b. 31).

⁷¹ „Taryfa Podatku Podannego...“, CVIA, f. SA, Nr. 3319.

Kunigunda Gelgaudienė gyvenantis 73 metų senukas, rūmų maršalka, Mykolas Gelgaudas jokių dvaro nuosavybės teisių neturi. Rutkovskis teigia, kad ir pati Gelgaudienė jokių nuosavybės teisių šiam dvarui taip pat neturinti, nors ir įrodinėjanti priešingai.

Kunigunda Gelgaudienė 1833 m. balandžio 20 d. raštu⁸⁷ kreipėsi į carą Nikolajų, prašydama pripažinti Gelgaudų dvarą jai. Skundžia tame rašte Rutkovskį, kad jis nepaisęs turto dokumentų, viską aprašęs Valdinei palatai, o ją iškrausęs iš pilies. Tvirtina, kad 1830 m. balandžio 23 d. sutartimi Jonas Gelgaudas pilį atidavęs jai, kad anksčiau pilį jis gavęs iš brolio Antano, o ji prie tos dalies pridėjusi savo kraiti. Tačiau jos prašymas nebuvo patenkintas. Zamkaus dvaras ir pilis 1833 m. rugsėjo 10 d. perėjo Vilniaus Valdinės palatos žinion⁸⁸.

Dvarui paveldėti ir kitoms pretenzijoms patikrinti Rutkovskis pasiūlė peržiūrėti pilyje buvusį archyvą. 1833 m. balandžio 13 d. jis pranešė į Vilnių, kad pilyje yra 9 «kuparai» popierių⁸⁹ ir kad jiems peržiūrėti reikėtų ne mažiau metų. 1837 m. rugpiūčio 27 d. ir tų metų rugsėjo 1 d. jo raportuose sakoma, kad 8 pundai to archyvo popierių išsiusti į Vilnių⁹⁰. Tuo pačiu metu Vilniaus gubernijos Likvidacinė komisija (raštu Nr. 663) pranešė Vilniaus Valdinei palatai, kad iš Gelgaudų pilies pristatyti «... 9 dideli ryšuliai įvairių popierių,

⁸⁷ Ten pat, l. 97—97a.

⁸⁸ 1868.VIII.16 d. Senato nutarimo Nr. 2097 protokolas, CVIA, f. 525, ap. 14, b. 4954, l. 15a.

⁸⁹ CVIA, f. 525, ap. 15, b. 1096, l. 84.

⁹⁰ Ten pat, l. 101—102.

⁹¹ Ten pat, l. 107.

be aprašymo, tik pasverti ir sveria 13 pūdų»⁹¹. Kaip jau minėta, Kerbedzis padarė labai trumpą to archyvo aprašą⁹²; pats archyvas yra dingęs.

1833 m. rugsėjo 9 d. Vilniaus Valdinė palata įsakė išreikalauti iš Kunigundos Gelgaudienės jos vyro duotus dvaro nuosavybės dokumentus. Kartu tuo raštu jai buvo leista gyventi pilyje⁹³. Tačiau sekvestruoto Zamkaus dvaro komisaras 1833 m. rugsėjo 25 d. raštu atsakė, kad, gavusi pasą, Gelgaudienė išvyko į Prūsiją, ir iš jos dokumentų išreikalauti negalys⁹⁴.

Mykolas Gelgaudas mirė 1834 m. kovo 13 d.⁹⁵ Feodalų pilis liko izdo žinioje ir priežiūroje, ir nė vienas Gelgaudų dėl jos daugiau pretenzijų nereiškė.

Dar 1833 m. rugsėjo 28 d. Raseinių apskrities Sekvestracijos komisijos komisaras Ščerba pranešė Vilniaus Valdinei palatai, kad Vilniaus vicegubernatorius baronas Taubė įsakė Zamkaus dvarą parduoti pareiškusiam norą jį valdyti atsargos pulkininkui baronui Vrangeliui⁹⁶. Toliau Ščerba pažymi, kad rugsėjo 12 d. Vrangelis jau perėmęs dvarą iš Gelgaudų administratoriaus Naruševskio pagal aprašą. Bet baronas Vrangelis dvare ir pilyje ilgai nešeiminkavo, nes persikraustė į greitą seniūniją⁹⁷.

Pilies sunykimas. Pilis apleista dar paskutiniuoju Gelgaudų šeiminkavimo dešimtmečiu. Tai žinoma iš 1826 m. inventorinio apra-

⁹² Ten pat, l. 414—425.

⁹³ Ten pat, l. 98—99.

⁹⁴ Ten pat, l. 100.

⁹⁵ Ten pat, l. 227—229.

⁹⁶ Ten pat, l. 108.

⁹⁷ Ten pat, l. 589—590.

šymo⁹⁸, kur sakoma, kad vakarinio pilies korpuso stogas — kiauras, o mūrai — sutrūkinėję, kad bokštus taip pat reikia remontuoti, — vienas iš jų be stogo ir perdengimų ir t. t. Po sukilimo pilis dar sparčiau nyko.

Pilį sekvestravus, beveik visi jos kambariai stovėjo tušti. Gyvendami keliuose, dvaro administratoriai⁹⁹ tik tuos ir teremontuodavę.

1833 m. išsamiam pilies inventoriniame aprašyme sakoma, kad čerpių stogas «senas ir sudaužytas»¹⁰⁰, o daugelio langų stiklai — išdaudyti. Neremontuojamas stogas greitai visiškai prakiuro ir vietomis įgriuvo.

Pilies griuvimą išsamiai iliustruoja 1840 m. ir 1857 m. žiniaraščių palyginimas¹⁰¹. Palyginę 1833 m. pilies aprašymą su 1840 m. aprašymu, sužinome, kad per septynerius metus pilis gerokai apgriuvo. Rytii-

⁹⁸ Kauno miesto archyvas, f. SA, ap. 5, b. 374.

⁹⁹ Prieš 1837 m. Zamkaus dvaro administratoriumi buvo Berezovskis (CVIA, f. 525, ap. 14, b. 4954, l. 437). 1839.VI. 8 d. dvarą administravo Pilsudskis (ten pat, l. 818, 885). 1840 m. birželio 17 d. dvarą, pilį ir kitus pastatus perėmė kolegijos asesorius Miniatovas (kitur jis vadinamas Miniatu); tai žinoma iš 1857 m. gruodžio 22 d. Zamkaus dvaro pastatų perdavimo lyginamojo žiniaraščio (ten pat, b. 7040, l. 145—160). Miniatui mirus, dvarą administravo jo žmona. 1857 m. balandžio 23 d. dvarą ir pilį ji perdavė naujam administratoriui — Medzikovskiiui (ten pat, l. 17). Bet jis greitai buvo pašalintas. „Vilniaus laikraštyje“ 1858 m. spalio 10 d. numeryje atspausdintas skelbimas, jog tų metų gruodžio 17 d. įvyks varžytinės dėl Zamkaus dvaro atidavimo naujam administratoriui. Skelbime pažymėta, kad metinės dvaro pajamos yra 1446 rb ir 15 kp sidabru (ten pat, l. 27). Varžytines laimėjo dvarininkas Konstantinas Rimkevičius. Jis 1859 m. balandžio 8 d. parašė Kauno Valdinei palatai (1844 m., sudarius Kauno

nis korpusas 1840 m. apibūdintas, kaip «griūti gresiantis fligelis». Kai kuriuose pilies kambariuose buvo išplėtos lubos, grindys, užmūryti langai, nugriautos krosnys. Dar labiau pilis apgriuvo 1840—1857 metais. Pietinio ir rytinio korpusų kambariuose įgriuvo lubos, išplėsti buvo durų, langų rėmai, geležinės grotos, sugriautos krosnys. Tų korpusų antrųjų aukštų patalpos gyventi netiko.

Valdinė palata pilies netaisė. 1837 m. rugsėjo mėn. paskirdama remontui 347 rb, ji nutarė apsiriboti tik tuo, kas reikalingiausia, apdengti pilį šiaudiniu stogu¹⁰². Bet vėliau tai sąmatai patikrinti atvykęs patarėjas Arcimovičius nutarė, kad pilyje reikia atlikti šį remontą: «pataisyti stogą ir fligelyje, paėmus čerpes iš kito fligelio (t. y. iš nebaigto statyti vakarinio korpuso),

guberniją, Zamkaus dvaras buvo jai perduotas), kad ankstesnis administratorius Medzikovskis labai apleidęs ne tik dvaro trobesius, bet ir visą ūkį (ten pat, l. 116).

Administratoriai Zamkaus dvarą ir pilį valdė iki 1867 m.; tais metais jie buvo grąžinti Gelgaudų turto paveldėtojui dvarininkui Puslovskiiui. Tačiau juridškai dvaras išdui tebe priklausė iki 1881 m. Mat, Senato 1866 m. birželio 18 d. nutarimą Nr. 1330 dėl Antano ir Jono Gelgaudų dvarų konfiskacijos panaikinimo tas pats Senatas savo 1868 m. rugpiūčio 16 d. nutarimu Nr. 2096 supainiojo, paskelbęs, jog Gelgaudų Zamkaus dvaras, Paeglonė ir Romainiai yra izdo nuosavybė. Painiava ištaisyta Senato 1881 m. gegužės 11 d. protokolu Nr. 587, nutarus Zamkaus dvaro ir pilies konfiskaciją panaikinti (CVIA, f. 525, ap. 5, b. 283).

¹⁰⁰ Центральный Государственный исторический архив в Ленинграде (toliau ЦГИАЛ), ф. 384, оп. 32, л. 505, л. 56a.

¹⁰¹ CVIA, f. 525, ap. 14, b. 7040, l. 145—160.

¹⁰² CVIA, f. 525, ap. 15, b. 1096, l. 509—510.

o kiek truks — iš kito ūkinio pastato, kuris turi būti išardytas». Vakarinių korpusą Arcimovičius pasiūlė uždengti šiaudiniu stogu. Toliau jis rašo, kad mūrininkas Fridrikas Flekas sutinka mūro darbus atlikti už 85 rb, o dailidė Mykolas Kontorovskis medžio darbus — už 13 rb, o visam remontui reikia skirti 177 rublius ir 75 kp, be pinigų už medžiagas ¹⁰³.

Iš dvaro pajamų griūvančią pilį taip pat sunku buvo remontuoti, juo labiau, kad ūkio reikalams pastatas nebuvo naudojamas. Todėl iškilo klausimas, ką su pilimi daryti. Buvo galvota pilyje įrengti popieriaus, cukraus ar audimo fabriką. Siūlyta pilį paversti kareivinėmis arba ligonine ¹⁰⁴. Tokius samprotavimus Vilniaus Valdinė palata perdavė Valstybės turtų ministerijai; pastaroji pilies remontui «nuo gedimo ir sugriuvimo» paskyrė 100 rb ir pranešė, jog tolesnės pilies paskirties klausimu susirašinėja su Karo ministerija ¹⁰⁵.

Karo ministerija pareikalavo atsiųsti pilies planą, fasado piešinį ir pilies aprašymą, taip pat situacijos planą ¹⁰⁶. «Jaunesnysis atsarginis matininkas» Normantas 1839 m. lapkričio 30 d. pranešė Palatai, jog jis padarė pilies fasado ir plano tris brėžinius. Vilniaus Valdinės palatos 1839 m. gruodžio 22 d. pranešimu tie planai (raštu Nr. 22713) buvo pristatyti į Peterburgą ministerijos karinių gyvenviečių departamentui. Bet Karo ministerijos, matyt, nesu-

viliojo griūvanti, apleista pilis, ir ji jos atsisakė. Nebuvo išleisti ir tie 100 rb, paskirti pilies remontui ¹⁰⁷.

1859 m. administratorius Rimkevičius prašė Kauno Valdinės palatos miško ir kitų medžiagų, motyvuodamas, kad, išskyrus jo užimamus antrojo aukšto tris kambarius, kurių lubos paramstytos, viskas sugriuvo, ir yra pavojus, jog sugrius ir tie paskutiniai, jo gyvenamieji, kambariai ¹⁰⁸.

Apleistą pilies pastatą vaizduoja dailininkų Alfredo Riomerio ir Elvyro Andriolio piešiniai ¹⁰⁹, taip pat 1907 m. Konstantino Zaikovskio pieštos akvarelės ¹¹⁰.

Prieš 1864 m. A. Riomerio pieštame vaizdelyje matyti pilies pietinio korpuso išorės fasadas ir pietvakarių bokštas. Korpusas prie bokšto be stogo, langų sandriškai — nudaužyti. Fasado viduryje ir netoli nuo pietvakarių bokšto durys į sodą.

Detalesnis yra E. Andriolio piešinys (apie 1882 m.), kuriame abu pilies bokštai ir dalis pietinio korpuso taip pat be stogų. Įdomu, kad pilies sienos Andriolio piešinyje su parapetu — apskritomis šaudymo angomis. To parapeto žymių dabar nesimato.

Pagal K. Zaikovskio akvareles, abu pilies bokštai tuo metu buvo uždengti ir baigėsi špyliais su spurgomis. Vienoje iš tų dviejų akvarelių pietinio korpuso kiemo fasado langai be rėmų, taip pat su nudaužytais sandrikais. Tik pirmojo aukš-

¹⁰³ Ten pat, l. 589—590.

¹⁰⁴ Ten pat, l. 689—690.

¹⁰⁵ Ten pat, l. 746.

¹⁰⁶ Ten pat, l. 759.

¹⁰⁷ Ten pat, l. 885.

¹⁰⁸ CVIA, f. 525, ap. 14, b. 7040, l. 258—259.

¹⁰⁹ A. Riomerio piešinį žr. „Tygodnik Ilustrowany“, 1864, Nr. 259, p. 336; E. Andriolio piešinį žr. „Tygodnik Ilustrowany“, 1899, Nr. 371, titulinis lapas.

¹¹⁰ LTSR Dailės muziejus, Tapybos skyr., apsk. Nr. 791, 792.

to kai kuriuose kambariuose žmonių dar gyventa, nes langai įstiklinti, o palangėse — gėlės, aptvertos tvorele.

1867 m. Zamkaus dvarą ir pilį iš Valdinės palatos perėmęs Gelgaudų turto paveldėtojas dvarininkas Puslovskis dar ilgai turėjo dėl savo teisių bylinėtis su Antano, Jono Gelgaudų ir motinos Eleonoros Tiškevičiūtės-Gelgaudienės kreditoriais. Tik 1881 m. Senatas galutinai panaikino Zamkaus dvaro ir pilies konfiskaciją. Nelaukdamas bylos pabaigos, Puslovskis rekonstravo vakarinį pilies korpusą, paversdamas jį keturaukščiu grūdų sandėliu. Buvo įdėti papildomi aukštų perdengimai, užmūrytos klasicistinės rekonstrukcijos angos ir per visus keturis aukštus iškirsti maži langeliai. Iš tyrimų metu rastos įmūrytos degtukų etiketės nustatyta, kad tie darbai atlikti 1876 metais.

Grūdų sandėliu paverstas korpusas buvo remontuojamas ir naudojamas dar 1917 metais.

Pietinis korpusas taip pat buvo šiek tiek remontuojamas, jame liko trys gyvenamos patalpos antrajame aukšte ir keturios — pirmajame.

Rytinis korpusas kone visai sugriuvo. Stovėjo tik trys jo sienos. Pagal buvusio dvaro mūrininko Andriaus Nekrošiaus, gyvenančio Kartupėnų kaime, pasakojimą, šiaurės rytų bokštas buvo nugriautas 1919 metais.

Pirmojo pasaulinio karo metu vakariniame anksčiau rekonstruotame pilies korpuse okupacinė vokiečių kariuomenė laikė grūdų pyliavų atsargas ¹¹¹.

¹¹¹ J. K., Kelionės į Gelgaidiškį išpūdžiai, — „Lietuvos žinios“, 1935.VII.24 d., Nr. 116 (4849).

Puslovskio nuosavybėje Zamkaus dvaras ir pilis buvo iki 1925 metų.

Pilis 1925—1938 metais. 1925 m. Zamkaus dvaras buvo valstybės nusavintas, ir Žemės reformos valdyba tų metų pradžioje viešose varžytynėse dvaro centrą pardavė iš Amerikos repatriavusiam kunigui Antanui Petraičiui. Liko neparduotas 0,98 ha sklypas ir pilies griuvėsiai.

1927 m. pilyje kilo gaisras ¹¹².

1929 m. nutarta ir tą sklypą su griuvėsiais perleisti dvaro pirkėjui kun. A. Petraičiui observatorijai įrengti. Bet, jam mirus, tas nutarimas nebuvo įvykdytas. Kun. A. Petraitis pirktą Zamkaus dvaro dalį paskyrė vienuoliams seleziečiams. Pastarieji laikinai rūpinosi ir pilies griuvėsiais.

1934 m. spalio 10 d. Žemės reformos departamentas pilies sklypą (0,98 ha) ir jos griuvėsius pasiūlė perimti Švietimo ministerijos Kultūros departamentui.

1935 m. balandžio 30 d. tas sklypas, įvertintas 392 litais, ir pilies griuvėsiai, įvertinti 40 000 litų, buvo perduoti Švietimo ministerijos Archeologijos komisijai.

Nuo to laiko pilies griuvėsiai buvo kultūrinių įstaigų — Archeologijos komisijos, Kauno Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus Paminklų apsaugos įstaigos — žinioje.

Pilį nuo visiško sugriuvimo apsaugojo, reagavęs į visuomenės susirūpinimą, Kauno Vytauto Didžiojo Kultūros muziejus. 1938 m. spalio—lapkričio mėn. sudaryta pilies konservacijos darbų sąmata. Skubėti

¹¹² Ten pat.

vertė avarinė pilies padėtis. Šamata (26 500 litų) buvo patvirtinta. Pilies konservacijos projektą paruošė inž. Algirdas Mošinskis. Pagal jo projektą buvo dirbama iki 1939 m. rugsėjo 25 dienos¹¹³.

Buvo atlikta tik tai, kas būtiniausia: gontais uždengtas pietinio ir vakarinio korpusų stogas, sienos suveržtos geležinėmis stygomis, pamūrytos, atstatytos kai kurių vidaus sienų dalys, durų, langų angos. Nuo žemių išvalytas šiaurės vakarų bokšto ir pietvakarių bokšto vidus, į abu bokštus padaryti laiptai, gontais uždengti jų stogai. Kai kurių sienų išmūryti karnizai.

Nors tie konservacijos darbai buvo atlikti paskubomis, neištudijavus pilies istorijos, jos mūrų evoliucijos, vis tiktai jie kuriam laikui apsaugojo pilį nuo visiško sugriuvimo.

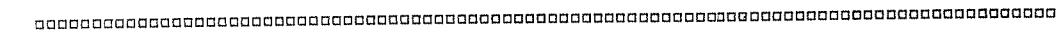
Suremontuotame pilies pietinio korpuso pirmojo aukšto kambaryje 1940 m. liepos mėn. apsigyveno pilies prižiūrėtojas Čimielius Ignas. Tų metų lapkričio mėn. pilyje priimti staliaus Antano Mikalkevičiaus atlikti sargo butui įrengti darbai: 12 langų, durys ir spinta. Sumokėta 2020 litų.

Vytauto Didžiojo Kultūros muziejaus vadovybė ieškojo, iš kur gauti pinigų pilies remontui. Galvota, pilį atstačius, panaudoti ją mokyklai, dailininkų, rašytojų, žurnalistų sąjungų vasarnamiui ar turistiniams tikslams, bet minėtos įstaigos tokiais pasiūlymais nesusižavėjo.

Pilies konservacija tarybiniais metais. Tarybiniais metais Panemunės pilis dėl savo architektūrinių meninių savybių pripažinta visasąjunginės reikšmės architektūros paminklu. Atlikti išsamūs pilies istorijos ir architektūros tyrimai ir pirmieji konservacijos darbai¹¹⁴.

Apie pilies konservacijos-restauracijos darbus galima galvoti, tik turint jos mūrų matavimus ir tų mūrų raidos kartogramas. 1950 m. Panemunės pilį akademinės praktikos tikslais išmatavo Leningrado studentų architektų grupė. 1954 m. pilį matavo Kauno Politechnikos instituto Statybos fakulteto studentai, vadovaujami vyr. dėstytojo St. Abramausko. Studentų brėžiniai padėjo Mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės architektams, 1954 m. apžiūrint ir aprašant pilies mūrus. Apžiūra parodė, kad piliai išgelbėti būtina griebtis skubių konservacijos darbų.

Nustatyta, kad gali nugriūti pietinio korpuso pietų fasado siena, kuri buvo sustiprinta ankeriais dar 1939 m. Rytinio korpuso išlikusios trys sienos buvo be karnizų. Nuo jų mūro daugelyje vietų tinkas buvo ištrupėjęs ir atsokęs, o langų angos apirusios. Rytinio korpuso perdangų ir stogo nebuvo. Be stogo ir perdangų stovėjo ir vakarinis korpusas. To korpuso kiemo ir vakariniame fasaduose, išvirtus palangėms, atsirado vertikalių angų, o viršutinės sienų dalys suaižėjo. Būtina buvo remontuoti ir pietinio korpuso stogą bei perdangas.

¹¹³ Dalis inž. A. Mošinskio konservacijos planų, ataskaitų ir kitų dokumentų saugoma MAB RS, f. ADK-199.

¹¹⁴ Tų darbų dokumentacija yra SMRGD archyve, taip pat Mokslinės-metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos archyve.

Pagal architektų J. Šeiboko ir A. Umbraso 1955 m. paruoštus pasiūlymus buvo sudarytas pilies vakarinio korpuso, kai kurių rytinio korpuso sienų, pietryčių ir šiaurryčių bokštų liekanų konservacijos ir dalinės restauracijos projektas. Darbų šamata (178 363 rb) buvo patvirtinta, ir konservacijos darbai pradėti. Pagal tą projektą 1955 m. vasarą ir rudenį vakariniame korpuso atkurtos klasicistinės langų angos, korpusas uždengtas čerpėmis, pamūryti karnizai. Taip pat pamūrytos ir uždengtos čerpėmis rytinio korpuso atbrailos. Be to, suremontuoti pietinio korpuso dūmtraukiai ir pietvakarių bokšto karnizas. Plytomis apmūrytos ir pietinio korpuso arkados stulpų apačios, ankeriais surištos vakarinio taip pat ir pietinio korpusų sienos, nuo griuvenų išvalyti visi korpusai ir rūšiai. Šiems darbams vadovavo inžinierius architektas Ž. Simonavičius.

1956 m. patvirtinta nauja pilies konservacijos-restauracijos užduotis. Buvo užplanuota: perdengti pilies stogus olandiško tipo čerpėmis, paliekant vietomis išlikusias plokščiasias čerpes, sudėti perdangas, langus ir duris, atstatyti laiptus, ištirti pietinio korpuso pietų fasado sienos pasvirimo priežastis ir nustatyti jos suvirtinimo būdus, išryškinti ir užkonservuoti rytinio korpuso architektūros fragmentus, atstatyti senas užtvankas ir tvenkinių sistemą. Šiems darbams ankstesnių tyrimo duomenų ir brėžinių nepakako. Todėl 1958—1959 m. atlikti išsamūs ir tikslūs pilies matavimai. Pietinio, rytinio ir vakari-

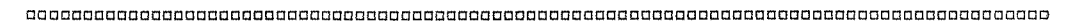
nio korpusų planus ir bokštus matavo ir brėžinius padarė A. Urbštas, o fasadus, piūvius ir visų sienų išklotines — Ž. Simonavičius. Į matavimų brėžinius buvo įtraukti ir archeologinių kasinėjimų, šurftų bei zondavimų duomenys.

1959 m. sumanyta Panemunės pilį pritaikyti turistinės bazės poreikiams. Tais metais inž. arch. Ž. Simonavičius paruošė du skirtingus pilies restauracijos ir pritaikymo turistinei bazei projekto eskizus. Viename iš jų buvo siūloma pilį rekonstruoti, atstatant buvusį pirminį, renesansinį, jos ansamblių, o kitame — atstatant renesanso ir baroko laikotarpio architektūrą. Projektuose siūlyta nugriauti klasicizmo ir vėlesnes sienas. Ekspertų komisija¹¹⁵ tiems pasiūlymams nepritarė, nes pagal išgalėjusią tarptautinę kultūros paminklų apsaugos praktiką paminkluose saugomi visi vertingi jų elementai ir antsluoksniai, gimę atskiruose jų raidos etapuose. Turizmo organizacijoms atsiskius projektą finansuoti, Ž. Simonavičiaus pasiūlymai nebuvo toliau koreguojami.

Kadangi, kasinėjant pilies teritoriją, buvo apščiui surinkta kvadratinų, karnizinių, kampinių ir vazoninių koklių, profiliuotų plytų ir kitokių radinių, sugalvota 1959 m. viename pilies kambarių įkurti tų radinių muziejėlį.

Norint atkurti tvenkinius, prireikė pilies teritorijos topografijos nuotraukų. Jas padarė K. Špikas ir V. Juškevičius.

1959 m. buvo išvalyti pilį supantieji tvenkiniai, be to, išmūrytos

¹¹⁵ Komisiją sudarė architektai St. Abramauskas, E. Budreika, V. Zubovas ir dailės istorikas St. Pinkus.

užtvankos. Pilies tvenkinių sistemą sudaro penki šliuzais-regulatoriais sujungti tvenkiniai. Šliuzai-regulatoriai pastatyti iš monolitinio betono. Vandens lygiui reguliuoti įrengti metaliniai skydai.

Tvarkant pilies teritoriją, pokario metais neišvengta tam tikrų klaidų. Vytėnų MTS iškirto keletą didžiulių šimtamečių liepų. Bevažinėdamos per parką, žemės ūkio mašinos jį apžalojo. Skysto kuro bazės aplinko-

je išdžiūvo keliolika stambių daugiamėčių klevų. Pilies apsauginėje zonoje 1956—1958 m. kolūkiečiai ir Vytėnų MTS darbuotojai pasistatė keliolika individualių pastatų: gyvenamųjų namų, sandėlių.

1961 m. suremontuotas pilies pietinio korpuso stogas, o 1962 m.— užkonservuotos rytinio korpuso išlikusios sienos. Artimiausiais metais pilį numatoma visiškai atstatyti ir panaudoti kultūriniais poreikiams.

TURINYS

Pratarmė	5
Įvadas (J. Jurginis)	7
1. Susidomėjimas pilimis	7
2. Skirtumas tarp piliakalnio ir pilies	10
3. Pilys ir jų ypatybės	14
4. Pilių apsauga	21
VILNIAUS PILYS	25
1. Rašytinės žinios (M. Jučas)	25
2. Kiek Vilniuje buvo pilių? (A. Tautavičius)	34
3. Žemutinė pilis (R. Batūra)	36
Gynybinės sienos	39
Bokštai ir bokšteliai	42
Vartai	46
Tiltai	47
Gynybiniai grioviai ir užtvankos	48
4. Aukštutinė pilis (E. Budreika) ..	50
5. Žemutinės pilies teritorija ir jos pastatai (A. Tautavičius)	58
Bažnyčios	62
Rūmai	65
Renesansiniai kunigaikščių rūmai ..	66
Naujoji Šv. Onos bažnyčia	69
Arsenalas	71
Kiti pastatai	73
6. Pilies sunaikinimas ir griuvėsių likimas (A. Tautavičius)	74
7. Artilerijos bastionas (I. Jučienė)	76
TRAKŲ PILYS	89
1. Bendrosios žinios (J. Jurginis) ..	89
2. Pusiasalio pilis (A. Tautavičius)	102
Pirmasis pilies statybos laikotarpis	104

Antrasis pilies statybos laikotarpis	111
Pilies istorijos bendrieji bruožai ..	120
3. Salos pilis	122
Tyrinėjimai ir restauracija (B. Krūminis)	122
Naujausi duomenys apie salos pilį (S. Mikulionis)	129
4. Salos pilies sienų tapyba (J. Jurginis)	145
 KAUNO PILIS (K. Mekas)	153
Pilies aprašymai ir tyrinėjimai	153
Piliavietė	155
Pirmoji pilis	157
Grioviai ir pylimai	159
Antroji pilis	162
Pilies įrengimai	164
Apsauginis griovys	167
 MEDININKŲ PILIS (J. Jurginis) ..	169
Kada pilis statyta?	171
Pilies įrengimai	174
Pilies likimas	177
Gardinių pilių stilius	179
 NEMUNO ŽEMUPIO PILYS	185
 RAUDONĖS PILIS (S. Pinkus)	185
Pilies statyba ir rekonstrukcijos ..	186
Pilis 1877—1934 m.	197
Pilies pritaikymas mokyklai	198
 PANEMUNĖS PILIS (S. Pinkus)	201
Pilies statyba	201
Barokinė pilies rekonstrukcija	208
Klasicistinė pilies rekonstrukcija ..	212
Pilis po 1831 metų sukilimo	215
Pilies sunykimas	218
Pilis 1925—1938 metais	221
Pilies konservacija tarybiniais metais	222

 RAUDONDVARIO PILIS (J. Jurginis) 225	225
Raudonų rūmų ir Raudondvario var- do atsiradimas	227
Rūmų perstatinėjimai	231
Interjero aprašymai	233
Rūmų restauravimas	237
 LIŠKIAVOS PILIS (K. Mekas)	241
 BIRŽŲ PILIS (S. Pinkus)	245
Kristupo I Radvilos Perkūno pilis	246
Jonušo Radvilos statybos Biržuose	255
Biržų pilis ir miestas Boguslavo	
Radvilos valdymo metais	258
Pilies sunaikinimas	271
Pilies saugojimas	274
 KLAIPĖDOS PILIS (A. Tautavičius) 277	277
Žinių apie pilį apžvalga	277
Kas ir kada statė pilį?	282
Kaip pilis atrodė?	286
Pilies likimas	290
Pilies nugriovimas	297

Коллектив авторов
ЗАМКИ ЛИТВЫ
На литовском языке
Издательство «Минтис»
Лит. ССР, 1971 г.

Ats. redaktorius
istorijos mokslų daktaras
J. JURGINIS

Redaktorė G. Gustaitė
Dailininkas K. Katkus
Spalvotos nuotraukos Z. Kazėno
Meninis redaktorius R. Dichavičius
Techn. redaktorė B. Tolvaišienė
Korektorė D. Leščinskienė

Leidinio Nr. 11468. Tiražas 15.000 egz.
LV 07513. Duota rinkti 1970.IV.16.
Pasirašyta spaudai 1971.I.15.
Popierius 70×90^{1/16}=9,5 pop. l., 22,23 sp. l.
(+10 spalvotų įklijų ir 5 lankai giliauspaudinių įklijų).
34,26 apsk. l. l. Kaina 5,34 rb.

Spausdino Valst. „Vaizdo“ spaustuvė Vilniuje,
Strazdelio g. 1. Užsak. 1502.
Spalvotas ir giliauspaudines įklijas spausdino
K. Poželos sp. Kaune, Gedimino g. 10.